

Hoe verhouden burgerschap(sonderwijs) en inclusie zich tot elkaar?

Hessel Nieuwelink, lector Burgerschapsonderwijs, Hogeschool van Amsterdam

Iedereen vindt het belangrijk om aandacht te besteden aan inclusie en diversiteit, maar het is zoeken naar het 'hoe'. Als [startdocument](#) heeft Stichting School & Veiligheid een invalshoek beschreven over inclusie in het MBO en legt daarmee het verband met sociale veiligheid, het belang van de participatie van studenten, burgerschap en het pedagogische gesprek binnen de gemeenschap die de klas, de opleiding en het ROC met elkaar vormen.

Vervolgens is deze visie voorgelegd aan practoren en lectoren, die vanuit hun eigen zienswijze en expertise meer helderheid scheppen in deze constructen. Om handelingsperspectief te scheppen voor onderwijsprofessionals, managers en directeuren. Om samen te kunnen bouwen aan een inclusieve school. 'Samen zijn wij iedereen'.

In dit artikel beschrijft Hessel Nieuwelink, lector Burgerschapsonderwijs zijn perspectief.

We leven in tijden met grote maatschappelijke en politieke crises. Na twee jaar corona-lockdowns, brak er oorlog in Europa uit, is er een grootschalig wooncrisis, institutioneel racisme en wordt de impact van de klimaatcrisis steeds duidelijker. Het is al met al nogal een complexe tijd om in op te groeien. In klaslokalen komen vragen en zorgen van jongeren over deze thema's naar voren – leraren hebben alleen al daarom een taak om leerlingen en studenten te helpen om betekenis te geven aan de wereld die hun leven binnendringt.

Ook binnen het mbo bestaat er voor instellingen en leraren een opdracht om bij te dragen aan burgerschapsontwikkeling van studenten. Recent is er ook veel aandacht gekomen voor 'diversiteit & inclusie'. Vaak worden voor beide thema's los van elkaar programma's ontwikkeld. Dat is jammer omdat domeinen burgerschap, diversiteit en inclusie nauw verwant zijn. Onderwijsprogramma's zouden sterker kunnen worden wanneer de thema's aan elkaar gekoppeld worden. Het zou voor leraren en studenten voor meer duidelijkheid zorgen als de conceptuele overlap tussen deze thema's expliciet aangegeven wordt. In dit artikel wil ik daar een poging toe doen zodat voor instellingen en docenten duidelijker wordt hoe onderwijs over burgerschap en inclusie elkaar kan versterken.

Wat is burgerschap?

Voor het leggen van de relaties tussen burgerschap en inclusie is het vooraleerst belangrijk om deze concepten te definiëren. In het mbo wordt burgerschap aan de hand van vier dimensies uitgewerkt (zie het Kwalificatiebesluit). Deze benadering geeft richting omdat de dimensies concrete

handvatten bieden maar roepen ook veel vragen op omdat het beschreven object tussen de dimensies onderling nogal verschilt (zie hieronder).

Theoretisch gezien wordt burgerschap doorgaans min of meer als volgt begrepen: het maatschappelijk en politiek functioneren van vrije individuen die op gelijke basis gezamenlijk de samenleving (kunnen) vormgeven. Verwant aan deze definitie wil ik een aantal aspecten uitlichten die voor het mbo van belang zijn.

Ten eerste is er bij burgerschap sprake van verschillende waarden die met elkaar kunnen botsen. Vrijheid en gelijkheid kennen immers uiteenlopende betekenissen en tussen de verschillende betekenissen van de deze waarden (bijvoorbeeld formele gelijkheid en sociaal-economische gelijkheid) en tussen vrijheid en gelijkheid onderling bestaat een spanningsvolle relatie. Daaruit volgt dat er verschillende perspectieven bestaan op wat 'goed' burgerschap is. In essentie is burgerschap dus een omstreden begrip. Daarmee gaat het bij burgerschapsonderwijs niet zozeer over vinden van goede antwoorden maar het leren inzien dat er verschillende opvattingen over vraagstukken zijn. Deze verschillende oplossingen voor vraagstukken mogen er, in principe, allemaal ook zijn. Maar deze oplossingen zijn niet tegelijkertijd mogelijk. Er is dus sprake van strijd over de oplossingen, waarden en belangen. Politiek gaat daarmee niet zozeer over het simpelweg oplossen van vraagstukken maar eerder het prioriteren van deze (tijdelijke) oplossingen. Voor studenten is het dus van belang dat zij leren inzien dat er op vraagstukken verschillende perspectieven bestaan en dat deze ook mogen bestaan. Pluraliteit in opvattingen is een gegeven, zelfs binnen ogenschijnlijk homogene gemeenschappen. Het leren accepteren en waarderen van deze pluraliteit kan daarom gezien worden als een basisdoel van burgerschapsonderwijs waarbij het natuurlijk ook belangrijk kan zijn om deze pluraliteit te leren problematiseren (moeten bepaalde opvattingen er kunnen zijn, welke ruimte moet toegestaan worden aan extreme opvattingen, hoever mag een meerderheid gaan met vaststellen van voor minderheden omstreden normen?)

Ten tweede, om als burger in de samenleving deel te kunnen nemen, zijn verschillende zaken van belang. Mensen moeten kennis van de samenleving en instituties hebben (bijvoorbeeld van politieke instituties, verschillende perspectieven die bestaan), vaardigheden om deel te kunnen nemen (om een dialoog te voeren, om verschil tussen nieuws en nep-nieuws te kunnen maken), bereidheid hebben om deel te nemen in de samenleving (tot dialoog, om andere perspectieven toe te staan, om te proberen samen tot een oplossing te komen en tegelijkertijd verschillen te laten bestaan). Verder uit burgerschap zich natuurlijk ook in daadwerkelijk gedrag (andere mensen ruimte geven,

inspannen voor algemeen belang), en uiteindelijk spelen bij dat gedrag waarden een rol - waardeontwikkeling is dus ook van belang (zoals pluraliteit, vrijheid, rechtvaardigheid).

Ten derde volgt uit de definitie dat burgerschap over het maatschappelijk functioneren gaat. Dat is op te delen in twee domeinen: het sociaal-maatschappelijke en het politieke domein. Het sociaal-maatschappelijke domein heeft betrekking op horizontale relaties tussen burgers onderling waarbij sociale cohesie, individuele autonomie en leren omgaan met diversiteit belangrijke uitgangspunten zijn.

Daarnaast heeft burgerschap betrekking op het politieke domein. Dit gaat over verticale relaties tussen burgers en politieke autoriteiten. Hier gaat het dan bijvoorbeeld over democratie, de rechtsstaat, machtsrelaties, en politieke instituties. Deze omschrijving maakt duidelijk dat burgerschap betrekking heeft op hoe mensen zich tot andere groepen, samenlevingen en autoriteiten verhouden. Daarmee gaat het over interpersoonlijke, sociaal-maatschappelijke en politieke competenties. Intrapersoonlijke competenties zijn verwant aan burgerschap maar maken er geen onderdeel van. Zelfredzaamheid, zelfzorgzaamheid en andere *life skills* zijn voor burgerschap relevant en deels misschien wel voorwaardelijk maar maken er geen inherent onderdeel vanuit.

Dit onderscheid tussen burgerschap en life skills is relevant omdat life skills geen essentieel omstreden concept is en burgerschap wel. Bij het eerste leer je studenten eerder wat handig of goed is om te doen (gezond eten, veilige seks, geld sparen) terwijl leren 'het goede te doen' bij burgerschap per definitie omstreden is. Juist in het mbo is het belangrijk om dit onderscheid scherp te maken omdat in de dimensies die aan burgerschap toegeschreven worden binnen het mbo dit onderscheid niet gemaakt wordt. In zowel de economische dimensie als vitale dimensie worden allerlei zaken besproken die vooral te maken hebben met life skills en niet zozeer met burgerschap. Denk bijvoorbeeld aan het doelen als 'eigen maken van standaard (bedrijfs)procedures', 'collegiaal opstellen'. Inzicht in eigen wensen in relatie met 'zijn financiële speelruimte', 'reflecteren op de eigen leefstijl en zorg te dragen voor de eigen vitaliteit', 'het gaat naast bewegen en sport ook om aspecten als voeding, roken, alcohol, drugs en seksualiteit.' Dit zijn allemaal zaken die relevant kunnen zijn voor studenten maar vallen niet onder burgerschap. Het verschil tussen dergelijke life skills en burgerschap moet scherper gemaakt worden zodat voor de pedagogisch-didactische benadering duidelijke keuzes gemaakt kunnen worden. Wanneer min of meer duidelijk is dat er een eenduidige 'goede uitkomst' is (geen schulden, veilige seks, gezond eten), dan worden er andere

doelen en pedagogisch-didactische benaderingen gehanteerd dan wanneer de 'goede uitkomst' omstreden is (Europese integratie, windmolens, sociale uitkeringen).

Daarnaast is er nog een reden waarom het verschil ertoe doet. Door het aanleren van life skills leer je je in te passen in de samenleving zoals die er is. Dat is een belangrijk onderdeel van onderwijs en ook van burgerschapsonderwijs. Tegelijkertijd gaat het er bij burgerschapsonderwijs ook over dat studenten leren dat de wereld niet per definitie rechtvaardig is en dat zij bij kunnen dragen aan een rechtvaardigere wereld. Wanneer je je burgerschapsonderwijs laat samenvallen met *life skills* dan komt het tweede en meer emanciperende doel in de verdrinking en dat zou juist in het mbo niet de bedoeling moeten zijn.

Wat is inclusie?

Net als burgerschap, is inclusie een term die vele betekenissen heeft en op uiteenlopende manieren wordt toegepast. De term *inclusive education* verwijst bijvoorbeeld ook naar iets anders (passend onderwijs) dan waar ik in deze tekst naar verwijs en wat ik voor het gemak daarom maatschappelijke inclusie noem. Inclusie in deze betekenis gaat uit van het idee dat niet iedereen in dezelfde positie zit, dezelfde belangen en waarden heeft en er ongelijke posities en ongelijke macht bestaan, en dat dit alles gelijke participatie in de samenleving en politiek belemmert. Daarmee gaat de wens tot meer inclusie uit van het idee dat diversiteit in de samenleving een gegeven is, verrijkend kan zijn maar ook belemmeringen opwerpt om gelijke mogelijkheden om in de samenleving deel te nemen.

Inclusie gaat bij deze definitie dan over het elkaar ruimte bieden om mee te kunnen doen in de samenleving. Dit betekent dat alle mensen mee moeten kunnen doen en dat je soms (een deel van) je plek afstaat aan mensen die minder vanzelfsprekend een podium hebben en dat je in dialoog probeert om met anderen in gesprek te gaan. Je plek afstaan betekent dat je je in het maatschappelijke verkeer er bewust van bent dat er per definitie meerstemmigheid is maar dat bij gesprekken en besluitvorming bepaalde stemmen vaker gehoord worden dan andere stemmen. In instituties, bij (besluitvormings)procedures en bij individuen/burgers zou een inclusieve houdingen moeten bestaan zodat gekeken wordt of de verschillende stemmen gehoord worden en als dat niet zo is, moet actief bekeken worden hoe die ongelijkheid verminderd kan worden. Concreet betekent dit dat bij politieke besluitvorming bepaalde groepen zeer vocaal en aanwezig zijn (o.m. mensen met academische achtergrond, uit Randstedelijk, seculier en wit). Het is van belang dat zowel binnen instituties, procedures als bij betrokken burgers het besef aanwezig is dat er ongelijkheid in

participatie is en dat iedereen een taak heeft die ongelijkheid te verminderen, bijvoorbeeld door ruimte te bieden aan anderen.

Een inclusieve dialoog betekent dat je *civility* hanteert, oftewel dat je de dialoog zo voert dat je bereid bent met anderen in gesprek te gaan en het gesprek zo voert dat je anderen niet *onnodig en met opzet* kwetst. Het gebruiken van bewust beledigende termen laat niet zien dat je een inclusieve dialoog wil voeren. Als je in een gesprek termen als 'kopvod', 'wappie' of 'tokkie' gebruikt terwijl er niet-beledigend bedoelde alternatieve voorhanden zijn, werp je belemmeringen op voor een gelijkwaardige dialoog (zeker als denigrerende termen stelselmatig deel uitmaken van het maatschappelijke discours). Maar dit betekent niet dat dialogen altijd en enkel met fluwelen handschoenen gevoerd moeten worden en een veilig (klas)klimaat allesbepalend moeten zijn. Ook tijdens een inclusieve dialoog kan het flink botsen, schuren en pijn doen. Dat is nu eenmaal een kenmerk van een pluriforme samenleving en mensen zijn over het algemeen prima in staat om te incasseren. Het verbieden van het gebruik van termen is per definitie lastig. Dat geldt ook voor bovenstaande termen, hoewel daar consensus over kan bestaan dat deze termen niet de bedoeling hebben om daadwerkelijk een gesprek aan te gaan.

De bovenstaande beschrijving maakt hopelijk duidelijk dat er veel overlap is tussen burgerschap en (maatschappelijke) inclusie. Het betekent dat bij programma's over burgerschap en inclusie in het mbo het nuttig is om de overlap te zoeken en niet (alleen) afzonderlijke programma's vorm te geven. Daarom nog een aantal adviezen:

- *Samenhang en botsing*: Bij zowel burgerschap als inclusie gaat het om mogelijkheden samen te kunnen werken, zoeken van gemeenschappelijkheid en vinden van sociale samenhang. Tegelijkertijd gaat het ook over onderwerpen waarbij er verschil, diversiteit en ongelijkheid is. Het is van belang dat studenten over beide aspecten van de concepten leren. En we hoeven er niet altijd samen uit te komen. Verschil en pluraliteit zijn er nu eenmaal ook gewoon.
- *Concepten vallen niet samen*: hoewel er duidelijke overlap is tussen burgerschap en inclusie, vallen zij niet samen. Inclusie en inclusief onderwijs gaat over meer zaken, zoals hierboven al aangegeven is dan enkel maatschappelijke inclusie. Burgerschap heeft ook betrekking op zaken die niet direct onder inclusie vallen, denk aan vraagstukken over verzorgingsstaat, mondiale vraagstukken over oorlog en vrede en mondiale ongelijkheid. Daarnaast is kennis een belangrijk aspect van burgerschap(sonderwijs) en lijkt dat bij inclusie minder prominent een rol te spelen (hoewel ook kennis daar nodig is).

- *Zorg voor conceptuele duidelijkheid:* zowel voor studenten, docenten als onderwijsinstellingen is het belangrijk dat er helderheid is over concepten waar in het onderwijs mee gewerkt wordt. Het komt de kwaliteit van onderwijs niet ten goede als met allerlei concepten gewerkt wordt die overlap vertonen zonder dat ze helder omschreven worden en de onderlinge overlap en verschillen beschreven worden. Docenten, onderwijsinstellingen en beleidsmakers hebben dus de taak om voor die verduidelijking te zorgen.

Dit artikel is tot stand gekomen op initiatief van Stichting School & Veiligheid en geschreven door Hessel Nieuwelink, lector Burgerschapsonderwijs, Hogeschool van Amsterdam.

